

Васютинський В. О. Психологічний контекст звинувачення молоддю представників старшого покоління / В. О. Васютинський // Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу: психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності: матер. VI наук.-практ. конф. та форуму університетів Третього віку. – Луцьк, 2019. – С. 15–21.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ЗВИНУВАЧЕННЯ МОЛОДДЮ ПРЕДСТАВНИКІВ СТАРШОГО ПОКОЛІННЯ

Розкрито соціально-психологічні залежності в оцінках студентами взаємних провин молодого і старшого поколінь. Показано корекційну та психотерапевтичну роль звинувачень на адресу ровесників і літніх осіб.

Ключові слова: міжпоколінна взаємодія, приписування провини, схильність звинувачувати, позиція в міжособовому спілкуванні, страх знехтування

Взаємне сприймання і розуміння представників різних поколінь віддавна є однією з центральних проблем соціальної психології. Переважання позитивних оцінок сприяє посиленню суспільної гармонії та повноцінного й адекватного передавання досвіду від покоління до покоління. Водночас доконечним має бути й певний рівень суперечностей і непорозумінь – по-перше, задля забезпечення розвитку суспільства та відходу від застарілих поглядів і практик, а по-друге, для набуття молоддю власного життєвого досвіду діяльності в нових історичних умовах.

Аналіз психологічної та соціологічної літератури показує, що в ставленні суспільства та, зокрема, молоді до літніх осіб простежується істотна суперечливість і широкий діапазон оцінок – від щирої або демонстрованої поваги до ситуативного й необдуманого зневажання. Розглядаючи проблеми старшого покоління, дослідники частіше зосереджуються на соціально-економічних аспектах, натомість менше уваги приділяють питанням ціннісно-мотиваційним і комунікативно-діяльним. Проте на загальне становище осіб літнього та похилого віку надзвичайно

сильно, хоч і здебільшого не вельми помітно впливає ставлення до них із боку інших вікових груп [1–4].

У нашому дослідженні соціально-психологічного контексту оцінки та переживання провин, що мали або мають місце в просторі міжособових та міжгрупових взаємодій, було, зокрема, поставлено завдання з'ясувати змістові кореляції між приписуванням студентською молоддю провин представникам окремих вікових груп і різним суб'єктам із близького та широкого кола спілкування. Із цією метою опитано 582 студенти віком від 17 до 28 років (середній вік 18.6; особи жіночої статі склали 66.8%). Респондентами були студенти Вінницького державного педагогічного університету імени Михайла Коцюбинського (104 особи), Київського національного університету імени Тараса Шевченка (111), Східноєвропейського національного університету імени Лесі Українки (м. Луцьк, 110), Львівського національного університету імени Івана Франка (136), Національного університету «Чернігівський колегіум» імени Т. Г. Шевченка (121).

Для оцінки студентам було запропоновано 41 пару суб'єктів, які взаємодіють тепер або взаємодіяли раніше одні з одними і в стосунках між якими виникали певні проблеми. Питальник було подано у вигляді 5-бального семантичного диференціала (зі шкалою 1, 2, 3, 4, 5). Респонденти мали оцінити, хто в кожній парі більше винен у проблемах, що мали місце в їхніх взаєминах.

Перелік пар суб'єктів складався з трьох частин. У першій респондент оцінював ступінь провини себе самого і 12 таких суб'єктів спілкування, як мати (зразок шкали: «Я 1 2 3 4 5 Моя мати»), батько, брат, сестра, сім'я, друг або подруга дитинства, теперішній друг або подруга, дівчина або хлопець, дружина або чоловік, учитель, який найбільше вплинув, викладач, із яким найбільше спілкується, особа з оточення, яка має протилежні політичні погляди. Найбільш критично було оцінено політичного опонента ($\bar{x} = 3.4$ бала; перевищення показника 3 тут і далі означає, що респонденти більшою

мірою звинувачують іншу особу, а не себе), а найменше звинувачень було спрямовано на адресу матері ($\bar{x} = 2.6$).

Другу частину склали 17 таких пар групових суб'єктів: «Моя сім'я – Наша родина», «Моя сім'я – Наші сусіди», «Особи моєї статі – Особи іншої статі», «Молодь – Старше покоління», «Студенти – Викладачі», «Молодь, яка навчається – Молодь, яка працює», «Моя соціальна група – Українське суспільство», «Моя соціальна група – Українська влада», «Україномовні громадяни України – Російськомовні громадяни України», а також «Українське суспільство» – на одному полюсі – і «Дотеперішня влада на чолі з Порошенком» (дослідження проходило наприкінці каденції цього президента), «Попередня влада на чолі з Януковичем», «Колишня влада на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенком», «Колишня радянська влада», «Олігархи, мафія», «Правоохоронні органи», «Мешканці Криму та Донбасу», «Теперішня російська влада на чолі з Путіним» – на другому полюсі. Російська влада на чолі з Путіним дістала найбільшу звинувачувальну оцінку ($\bar{x} = 4.4$), а найменше звинувачувано викладачів ($\bar{x} = 2.9$).

У третій частині респонденти оцінювали співвідношення провин між українцями і 12 сусідніми народами, такими як росіяни (за зразком: «Українці 1 2 3 4 5 Росіяни»), білоруси, поляки, словаки і чехи, угорці, румуни, молдовани, болгары, турки, німці, кримські татари, євреї. За найбільш винних щодо українців визнано росіян ($\bar{x} = 3.8$), а за найменш – кримських татар та словаків/чехів (по 3 бали).

Окрему увагу ми приділили оцінкам респондентами провин за шкалою «Молодь 1 2 3 4 5 Старше покоління». Розподіл позицій за балами набув, відповідно, такого вигляду: 34 (5.8%) – 95 (16.3) – 240 (41.2) – 159 (27.3) – 35 (6%), а ще 19 осіб (3.3%) не дали відповіді. Для зручності подальшого аналізу ми об'єднали по дві крайні групи на кожному полюсі, отримавши відтак групи тих, хто схильний звинувачувати молодь (129 осіб), і тих, хто більшою мірою звинувачує старше покоління (194 особи). Далі ці дві

характеристики було взято за незалежні змінні і порівняно (за критерієм Манна–Вітні) з рештою ознак.

У переважній більшості таких порівнянь було отримано позитивний зв'язок: що сильніше респонденти були схильні звинувачувати старше покоління, а не молодь, то активніше вони звинувачували не себе, а когось, не свою, а іншу групу. У семи спостереженнях із 40 такий зв'язок досяг статистично значущого рівня. Натомість у кількох випадках, де мала місце обернена залежність, числові вираження різниці не досягли достатньої значущості.

Найвиразніше спряження між звинуваченнями старшого покоління порівняно з молоддю спостережено щодо викладачів порівняно зі студентами, далі йдуть звинувачення, порівняно із самим собою, на адресу матері, учителя, який найбільше вплинув, батька, сім'ї (в усіх цих випадках $p \leq .01$), а також сусідів порівняно зі своєю сім'єю та українського суспільства порівняно зі своєю соціальною групою (що це за група, респонденти визначали самостійно; в обох випадках $p \leq .05$).

Відповідно можна стверджувати, що звинувачувальний ухил у ставленні молоді до старшого покоління як такого поширюється на інші соціальні категорії, досвіду спілкування з представниками яких респонденти набувають ще в дитинстві, а згодом переносять його на осіб з інших груп, що набувають значущості вже в дорослому віці. При цьому орієнтація на віковий аспект взаємодії відіграє важливу роль як у єднанні з іншими людьми, так і в протиставлянні їм (хоча навряд чи завжди є усвідомлюваною та здебільшого не висувається на передній план у здійсненні оцінок і виборів).

Анкету, яку заповнювали 110 студентів Східноєвропейського національного університету імени Лесі Українки (середній вік 18.1; особи жіночої статі склали 89.1%), було доповнено чотирма особистісними питальниками на діагностику рольових позицій (дитини, дорослого та родителя) у міжособових стосунках Е. Берна, мотивів афіліації (прагнення

прийняття та страх знехтування) А. Меграбіяна, перцептивно-інтерактивної компетентності (взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовплив, соціальна автономність, соціальна адаптивність, соціальна активність) Н. Фетискіна, маніпулятивного ставлення Т. Банта [5, сс. 19–20, 95–98, 235–237, 275–276]. Ці питальники сукупно містили 134 індикатори, що об'єднувалися у 12 зазначених шкал.

Кореляційний аналіз показав наявність статистично значущого негативного зв'язку двох шкал із схильністю респондентів звинувачувати представників старшого покоління. Цими шкалами виявилися позиція родителя в міжособових стосунках ($r_s = -.29, p \leq .01$) і страх знехтування як мотив афіліації ($r_s = -.22, p \leq .05$).

На наш погляд, негативна кореляція перебування на позиції родителя зі звинувачуваннями на адресу літніх людей насправді більшою мірою відображає ставлення респондентів до своїх ровесників: приписування провин молодим людям пов'язане з демонстрацією власної категоричности та самовпевнености, що допомагає не досить зрілим особам долати, принаймні позірно, свою невпевненість. Якби на позицію в міжособових стосунках сильніше впливало ставлення до старшого покоління, то з ним імовірніше корелювала б позиція дитини.

Важче пояснити, яку психологічну роль виконує страх бути знехтуваним. Що вищим є цей страх, то активніше респонденти звинувачують молодь, а його низький рівень спонукає приписувати провини літнім особам. Позаяк ідеться про страх перед нехтуванням із боку членів референтних груп, а такими для молоді здебільшого є групи ровесників, то мало би бути навпаки.

Можна висловити два припущення. Перше полягає в тому, що страх як невротична характеристика психоемоційного стану часто-густо спонукає індивіда до провокування ситуацій, у яких неприємні очікування можуть справдитися, аби лиш покінчити із самим станом напруженої невизначености. Друге припущення ґрунтується на тому, що засвоєний у

дитинства, принаймні частиною респондентів, страх бути знехтуваним значущими дорослими привчив молодь стримувати свої претензії на адресу старших осіб та переносити їх на інших, менш «небезпечних», суб'єктів спілкування.

Отже, узагальнюючи, можемо виснувати, що сфера міжпоколінних звинувачень є вельми показовою і змістовною із соціально-психологічного погляду. Спрямовуючи звинувачення на адресу старшого покоління, молодь реалізує в них набутий ще в дитинстві досвід проблемного спілкування. Попри відому готовність молодих людей активніше ідентифікуватися з групами своїх ровесників, ніж із літніми особами, саме ровесникам вони частіше приписують міжпоколінні провину. Схоже на те, що така позиція допомагає особистісному самоствердженню в референтному оточенні, якого, як правило, потребує молода особа.

Натомість мало звинувачувальне ставлення до представників старшого покоління може виконувати двоїсту психотерапевтичну функцію: зайняття звичної підлеглої позиції як до певної міри комфортне підпорядкування «старшим», особливо в ситуаціях підвищеної відповідальності; більш чи менш виражена поблажлива оцінка «старих» як доказ власної зрілості та ефективності.

Література

1. Зінченко О. С. Психологічні особливості людей літнього віку: теоретичний аналіз проблеми / О. С. Зінченко // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2015. – № 2. – С. 28–34.
2. Романычев И. С. Социальные стереотипы в отношении пожилых: противоречия и тенденции / И. С. Романычев // Среднерусский вестник общественных наук. – 2013. – № 1. – С. 64–68.
3. Сенюшкіна Т. Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні / Т. Сенюшкіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – Вип. 5. – С. 184–221.

4. Тополь О. В. Теоретичний аналіз дослідження старості: соціологічний підхід / О. В. Тополь // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 145–153.
5. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – Москва: Изд-во Ин-та психотерапии, 2002.